

Yetim bola obrazi timsolida jamiyat va davr muammolari

Qodirjonova Iqbola Bahodir qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

Email: nizamovaiqbola@yandex.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotda yetim bola obrazi orqali aks ettirilgan tarixiy davr manzarasi va inson ruhiyatining badiiy talqini tahlil etiladi. Yetimlik – nafaqat shaxsiy fojia, balki jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik, urush, qashshoqlik kabi muammolarni yoritishning kuchli timsoli sifatida ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: yetim bola obrazi, davr ruhi, ruhiy iztirob, ijtimoiy muammolar, bolalik, badiiy obraz.

Adabiyot har doim jamiyat hayotining aks-sadosi bo‘lib kelgan. Unda inson ruhiyati, davr talablari, ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar o‘z ifodasini topadi. Shu ma’noda, yetim bola obrazi badiiy asarlarda alohida ma’naviy va estetik ahamiyatga ega. Bu obraz orqali yozuvchi yoki shoir nafaqat yetim bolaning qismatini, balki jamiyatdagi adolatsizlik, ijtimoiy tengsizlik, mehr-muhabbat, insonparvarlik singari muhim g‘oyalarni ham ochib beradi.

Yetimlik insonga eng og‘ir sinovlardan biridir. Ota-onasiz o‘sayotgan bolalarning hayot falsafasi, hayot haqidagi, beimon otalar, bevafo onalar haqidagi tushunchalari ancha barvaqt shakllanadi. [Hamdam U.1: 48-49] Ushbu obrazi ko‘plab asarlarda – xoh xalq og‘zaki ijodida, xoh yozma adabiyotda – dardli va chuqur ma’naviy mazmunga ega timsol sifatida namoyon bo‘ladi. “Insoning haqiqiy qiyofasini ruhiy iztiroblar belgilaydi. Iztiroblar kitobxon qalbiga ta’sir o‘tkazadi. Tabiiyki, bu ta’sirlar natijasida qalb ezgulashadi. Ezgulikka da’vat badiiy adabiyotning asosini tashkil etadi. Shu tufayli inson ko‘ngli adabiyotga hamohangdir”[Hamroqulova X. 2:138-141]. Ushbu fikr ayniqsa yetim bola obrazida yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki yetimlik bilan bog‘liq iztirob va ruhiy kechinmalar o‘quvchini chuqur o‘yga chorlab, unda achinish, hamdardlik, ezgulik kabi tuyg‘ularni uyg‘otadi. Bunday obrazlar orqali muallif jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ko‘rsatib, qalblarni ezgulikka da’vat etadi. Masalan, Sadridin Ayniy ijodida yoki G‘afur G‘ulomning “Shum bola”, “Yodgor”, “Netayxon” asarlarida bolalik ruhiyati, uning ichki iztiroblari, jamiyat bilan to‘qnashuvi orqali butun boshli davr manzarasi gavdalanadi. “Real borliqdagi, inson ruhiyatidagi, turli-tuman o‘zgarishlar va kechinmalarni ijodkor o‘z ongi, dunyoqarashi, estetik ideali,

g‘oyaviy maqsadi orqali sintez qilishi oqibatida badiiy obraz shakllanadi” [Sarimsoqov B. 3:13]. G‘afur G‘ulomning shaxsan o‘zi ham yetimlik taqdirini boshdan kechirgani uning “Shum bola” qissasida yetimlik timsolini hayotiy, samimiy va chuqur ruhiy qatlamlarda ifodalashiga asos bo‘lgan. Ushbu asar O‘zbek bolalar adabiyotida yetim obrazining eng yorqin va ta’sirchan namunalaridan biri hisoblanadi. Adabiyotshunos Hotam Umurov ta’kidlaganidek “Xarakter va uning psixologiyasi tahlili adabiyotning kamoloti, yozuvchining mahorati darajasini belgilovchi bosh omildir”. [Umurov H. 4] Biz ham ushbu obrazni tahlil qilish orqali nafaqat G‘.G‘ulom ijodiy mahorati, balki davr va shu davr adabiyotining yuksalish jarayonini guvohi bo‘lamiz. Asar qahramoni – Qoravoy – otasiz, qiyinchiliklar ichida ulg‘aygan bola bo‘lishiga qaramay, hayotga ijobiy nigoh bilan qaraydi. Uning ichki dunyosi, nozik sezgirligi, sarguzashtlarga bo‘lgan ishtiyoqi orqali muallif bolalik ruhiyatini yuksak darajada tasvirlaydi. Shu bilan birga, sovet davrining ijtimoiy sharoitlari, bolalarning mehnatga jalb qilinishi, mehr-muhabbatga bo‘lgan ehtiyoji ham ochiq ko‘rsatilgan.

Har bir asar o‘z davrining mahsulidir. Davr va inson muammosi adabiyotshunoslikda muhim o‘rin egallab kelayotgani, inson xarakteri va ijodkor badiiy olamining mushtarakligi, ijodkor badiiy dunyosining hali ilg‘anmagan jihatlarini, ochilmagan qirralarini tadqiq qilish zarurligini taqozo etmoqda. [Qobulova N, 5:91] Demak, undagi yetim bola obrazi ham aynan o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy holatlarini o‘zida aks ettiradi. Masalan, sovet davrida yozilgan adabiyotlarda yetim bola ko‘pincha urush qurboni, mehnatga majbur etilgan, biroq qat’iyatli, toblangan, yangi jamiyatga xizmat qilishga tayyor obraz sifatida talqin etilgan. Masalan, Rus adibi Valentin Katayevning “Polk o‘g‘li” (“Сын полка”) asarida yuqoridagi fikrning yorqin ifodasini ko‘rishimiz mumkin. Urush boshlanganida Vanyaning otasi halok bo‘ladi. Onasini esa yagona sigirini bermagani uchun nemislar o‘ldirishadi. Buning ortidan buvisi va singlisi ham ochlikdan vafot etadilar. Vanya esa tirik qolish umidida atrof-qo‘shni qishloqlarda tilanchilik qilishga majbur bo‘ladi. Uni jandarmlar tutib olib, bolalar izolyatoriga yuborishadi. U yerda Vanya tif va qichima tufayli zo‘rg‘a tirik qoladi. Izolyatordan qochgan Vanya ikki yil davomida o‘rmonlarda yashirilib yuradi va razvetkachilar tomonidan topib olinadi. Uni artilleriya batareyasiga olib kelishadi, u yerda unga n g‘amxo‘rlik qilib, mehr berishadi, lekin kapitan Enakiyev uni xavfsiz joyga yubormoqchi bo‘ladi. Vanja bir necha bor qochib, askarlar oldiga qaytadi. U razvedkada

qatnashadi, dushman qo‘liga tushadi, ammo omon qoladi. Keyin artilleriyachilar bilan birga jangga kiradi. Kapitan Enakiyev uni o‘g‘il qilib olishni xohlaydi, baxtga qarshi so‘nggi jangda o‘zi halok bo‘ladi. Vanja esa Suvorov harbiy bilim yurtiga yuboriladi. Asarning asosiy g‘oyasi urush, vatanparvarlik bo‘lsa-da, unda yetim bola ruhiyati va insinparvarlik, mehr-oqibatning ahamiyatini ko‘rsatiladi. Urush bolalarning hayotini izdan chiqarishiga qaramay, ular baribir mehr, insoniylik va jasorat orqali yashashga, jamiyatga foydali bo‘lishga intiladilar. Kapitan Enakiyev va Vanja o‘rtasidagi munosabatlar – bu oila, vatan va insoniylik timsolidir. Mehr va vatanparvarlik – asosiy axloqiy qadriyatlar sifatida ko‘rsatiladi. Bu ruhiyat davr mafkurasi bilan chambarchas bog‘liq edi. Yetim bolalar hayotidan hikoya qiluvchi Zafar Diyorning “Mashinist”, Hakim Nazirning “Yonar daryo” asarlari ham mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi sovet ittifoqiga xos mafturalarga bag‘ishlanadi. Ammo mustaqillik yillaridagi adabiyotda esa ushbu obrazga bolarga xos nozik psixologik kechinmalar orqali yondashuv kuchaydi.

Yetim bola obrazi orqali inson ruhiyatining eng nozik qatlamlari tasvirlanadi. U hayotga nisbatan boshqacha qaraydi – ko‘proq orzularga beriladi, kuchli ichki sezgi bilan yashaydi. Bu esa asar mazmunini boyitadi. Ayniqsa, dramatik syujetlarda yetimlik obrazining hissiy ta’siri kuchli bo‘ladi. U o‘quvchini o‘ziga rom etadi, unga achinish, mehr, g‘amxo‘rlik tuyg‘ularini uyg‘otadi.

“Yetim bola” obrazi o‘zida nafaqat bir bolaning qismatini, balki butun jamiyatning, butun bir davrning ichki olamini mujassamlashtiradi. U badiiy adabiyot orqali davr ruhi va insoniylik mezonlarini o‘zida jam etgan ramziy obrazdir. Shu bois bu obrazni tahlil qilish – tarixni, jamiyatni, inson ruhiyatini anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hamdam U. Yangilanish ehtiyoji. – T.: Yangi asr avlodi, 2010.
2. *Hamroqulova X. Ruhiyat olamining estetik talqini*// Sharq yulduzi, 2007, 4-son, 138-141 betlar.
3. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent: 2004. – B.
4. Umurov H. Badiiy ijod mo‘jizalari. -Samarqand: Zarafshon, 1992.

5. Qobulova N., “Erkin A“zam nasrida davr va inson konsepsiyasi” filologiya fanlari bo,,yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya, Samarqand: 2020 .

6. Umarova M. The concept of “a literary hero” in English and Uzbek historical novels //Psychology and Education. <http://www. Psychology and education. net/pae/index. php/pae/article/view/2291>. – 2021.